
КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ТА ПРАГМАТИКА

Отримано: 10 квітня 2025 р.

Прорецензовано: 28 квітня 2025 р.

Прийнято до друку: 30 квітня 2025 р.

email: dedukhno.alla@pdau.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9254-3381>

email: nataliia.syzonenko@pdau.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7978-8675>

email: oksana.mokliak@pdau.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1883-1593>

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-25\(93\)-17-20](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-25(93)-17-20)

Дедушно А. В., Сизоненко Н. М., Мокляк О. І. Функціональні характеристики мовленнєвого акту вибачення в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 25(93). С. 17–20.

УДК: 811.161,2'271:81'58

Дедушно Алла Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський державний аграрний університет
Сизоненко Наталія Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський державний аграрний університет
Мокляк Оксана Іванівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський державний аграрний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У глобалізованому світі ефективне спілкування є важливим для уникнення непорозумінь та конфліктів. У статті досліджено функціональні особливості акту вибачення в українському мовленні. Проаналізовано висловлювання вибачення як експресивний мовленнєвий акт, що спрямований на відновлення соціальної гармонії між комунікантами після порушення певних норм чи заподіяння шкоди. У роботі розглядаються основні компоненти акту вибачення, зокрема ілокутивна сила, перлокутивний ефект та використання мовних засобів для вираження вибачення. Особливу увагу приділено лексико-граматичним конструкціям, які використовуються для реалізації вибачення в українській мові: *пробачте, вибач, перепрошую, даруйте*, а також їхні варіанти: *хочу перепросити, прийміть вибачення*, проаналізовано їхню прагматичну функцію в різних комунікативних ситуаціях. Досліджено вплив соціальних та культурних факторів на вибір стратегій вибачення з огляду на важливість контексту та міжособистісних відносин між учасниками комунікації. В українській культурі вибачення має значну символічну вагу, відображаючи не лише етичні норми, а й будучи невід'ємною частиною традиційних родинних та соціальних обрядів, спрямованих на підтримку взаємоповаги та єдності. Стаття базується на аналізі автентичних мовних матеріалів, що дозволяє зробити висновки про типові моделі поведінки українських мовців у ситуаціях, що вимагають вибачення. Результати дослідження сприятимуть глибшому розумінню механізмів функціонування мовленнєвого акту вибачення в українській мові, спонукаючи до покращення ефективності комунікативних навичок, та можуть бути корисними для подальших досліджень у галузі прагматики, соціолінгвістики та міжкультурної комунікації.

Ключові слова: мовленнєвий акт вибачення, міжособистісне спілкування, функціональні характеристики, ситуація спілкування.

Alla Dedukhno,
Ph.D in Philology, associate professor,
Poltava State Agrarian University
Nataliia Syzonenko,
Ph.D in Philology, associate professor,
Poltava State Agrarian University
Oksana Mokliak,
Ph.D in Philology, associate professor,
Poltava State Agrarian University

FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE SPEECH ACT OF APOLOGY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

In today's globalized world, effective communication is crucial for avoiding misunderstandings and conflicts. This article examines the functional characteristics of the act of apology in Ukrainian discourse. It analyzes apologies as expressive speech acts aimed at restoring social harmony between communicators following the violation of certain norms or causing harm. The study explores the main components of an apology, including illocutionary force, perlocutionary effect, and the linguistic means used to express apologies. Special attention is given to the lexical and grammatical constructions employed to realize apologies in Ukrainian, analyzing their pragmatic functions in various communicative situations. The influence of social and cultural factors on the choice of apology strategies is also examined, considering the importance of context and interpersonal relationships between communication participants. In Ukrainian culture, apologies hold significant symbolic weight, reflecting not only ethical norms but also serving as an integral part of traditional familial and social rituals aimed at maintaining mutual respect and unity. The article is based on the analysis of authentic linguistic materials, allowing conclusions to be drawn about typical behavioral patterns of Ukrainian speakers in situations requiring apologies. The research findings contribute to a deeper understanding of the mechanisms of the apology speech act in the Ukrainian language, promoting the improvement of communicative skills, and may be useful for further studies in pragmatics, sociolinguistics, and intercultural communication.

Keywords: speech act of apology, interpersonal communication, functional characteristics, communication situation.

Постановка проблеми. Мовленнєвий акт вибачення є одним із основних елементів міжособистісного спілкування, який сприяє відновленню соціальної гармонії та зменшенню напруги в конфліктних ситуаціях. В українській мові вибачення має свої специфічні мовні та культурні риси, що визначають його функціональні характеристики. У цій статті йдеться про теоретичні основи мовленнєвого акту вибачення, його лінгвістичні індикатори, а також соціокультурні особливості, що впливають на формулювання та сприйняття вибачення в українському суспільстві.

У сучасному українському суспільстві, яке характеризується динамічними соціальними змінами та увагою до етичних норм комунікації, вивчення мовленнєвого акту вибачення набуває особливої значущості. Це висловлювання є основним інструментом відновлення міжособистісних відносин та гармонізації соціальних взаємодій. Однак, попри його важливість, функціональні характеристики цього мовленнєвого акту в українській мові залишаються недостатньо дослідженими, що і становить **актуальність** цієї розвідки. Аналіз прагматичних аспектів вибачення сприятиме глибшому розумінню механізмів комунікативної поведінки українських мовців та дозволить виявити специфіку їхньої мовленнєвої діяльності.

Згідно з теорією мовленнєвих актів Дж. Л. Остіна (Austin, 1962) та Дж. Сьорля, (Austin, 1975) ці акти поділяються на три основні компоненти: локутивний (змістовий), ілокутивний (інтенційний) та перлокутивний (наслідковий ефект). Акт вибачення належить до інтенційних актів, адже його основна функція полягає не просто у передачі інформації, а й у вираженні внутрішнього стану особи, яка визнає свою помилку та прагне відновити втрачену довіру. У цьому контексті вибачення виступає як соціальний ритуал, що сприяє збереженню «обличчя» учасників комунікації та відновленню міжособистісних стосунків.

У концепції ввічливості, розробленій Пенелопоєю Браун та Стівеном Левінсоном, мовленнєві акти вибачення, розглядаються як такі, що загрожують позитивному обличчю мовця. Це означає, що, перепрошуючи, мовець визнає свою провину або відповідальність, що може зменшити його авторитет або позитивний образ в очах інших. Водночас такі акти можуть підвищити позитивний статус адресата, оскільки мовець демонструє повагу до нього, визнаючи свою помилку та намагаючись відновити гармонію у взаєминах (Brown, P., Levinson, 1987). Отже, вибачення може одночасно і погіршити позитивний статус мовця і зміцнити його.

Н. Р. Норрік визначає вибачення як прийняття мовцем відповідальності за скоєний вчинок, що супроводжується почуттям провини або каяття. Соціальна функція вибачення полягає в тому, що мовець визнає свою провину, виражаючи каяття за скоєне (Norrick, 1978).

У сучасних розвідках І. О. Ківенко розкрила умови успішності реалізації мовленнєвого акту вибачення (Ківенко, 2022), Т. М. Буренко дослідила непрямі мовні засоби реалізації вибачення (Буренко, 2019), І. І. Репушевська диференціювала мовленнєві акти вибачення, жалю та співчуття в англійській мові (Репушевська, 2023).

Метою цієї статті є дослідження специфічних функціональних характеристик мовленнєвого акту вибачення в українській мові, визначення його лінгвістичних маркерів та соціокультурного контексту, а також аналіз того, як вибачення сприяє відновленню довіри і збереженню гармонії в міжособистісних стосунках. **Об'єктом дослідження** є мовленнєвий акт вибачення в українській мові як комунікативний феномен, що реалізується в різних соціальних контекстах. **Предметом** – функціональні характеристики висловлювання вибачення, зокрема його ілокутивна сила, перлокутивний ефект, лексико-граматичні засоби вираження та прагматичні умови реалізації в українському мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській мові існує низка сталих мовних формул, які використовують для вираження вибачення: формальні вирази: «*Прошу вибачення*», «*Вибачте, будь ласка*», «*Перепрошую*»; неформальні вирази: «*Пробач*», «*Вибач / Вибач мені*». Часто вибачення супроводжується елементами самокритики або визнання відповідальності тощо, що посилює семантику вибачення або уточнює ситуативні умови такого висловлювання, наприклад, «*Я визнаю свою помилку*», «*Мені дуже шкода*» «*Вибачте за будь-які незручності, які могли виникнути через моє спізнання*».

Згідно із спостереженнями, що усталилися в мовленні людей, розрізняємо таке вживання мовних формул акту вибачення. Вважаємо, що мовний індикатор **пробачте** – це найбільш загальний спосіб попросити вибачення. Він використовується у формальних і неформальних ситуаціях: Пробачте, що не звернув на це увагу раніше, **Пробачте**, але я не можу погодитися з вашим рішенням, **Пробачте**, що запізнився на зустріч, Пробачте, я ненавмисно зачепив вас, Пробачте, але я не зможу прийти на вечірку сьогодні (розмовне мовлення). Зазначимо, що цей же індикатор може слугувати як засіб привернення уваги: Пробачте, як пройти на вулицю Шевченка?; Пробач, чи можу я позичити твою книгу на кілька днів? тощо (розмовне мовлення).

Мовний індикатор вибач/вибачте є більш неформальним варіантом, який використовується між друзями або родичами: **Вибач**, я не хотів тебе образити своїми словами; **Вибач**, що не попередив тебе про зміни в планах; **Вибач**, але я не зможу допомогти тобі сьогодні; **Вибачте**, дорога тітонько, я запізнюся на нашу зустріч, дочекайтеся мене, будь ласка (розмовне мовлення).

Мовний індикатор **перепрошую** – це вираз, який використовується, коли потрібно привернути чиюсь увагу або коли ви випадково турбуєте когось: Перепрошую, я зайняла ваше місце; **Перепрошую**, що турбую вас у такий пізній час

(розмовне мовлення). У цьому ж контексті ми використовуємо лексему *даруйте/ даруй: Даруйте, я випадково розлив чай; Даруйте, ви мене неправильно зрозуміли* (розмовне мовлення).

Вибір конкретної форми вибачення залежить від контексту, ступеня формальності та стосунків між співрозмовниками. Головне – це те, що вибачення має бути щирим і відповідати ситуації.

Для успішного здійснення мовленнєвого акту вибачення необхідно враховувати недоречність дії або поведінки мовця, що залежить від конкретної ситуації та статусу співрозмовників. Те, що може бути прийнятним для особи з вищим соціальним статусом або ситуативною позицією, може бути неприйнятним для особи з нижчим статусом і вимагати вибачення. Повна модель вибачення включає такі компоненти: адресант (той, хто вибачається), предмет вибачення, адресат (той, перед ким вибачаються) та саме вибачення.

Висловлювання-вибачення відіграють важливу роль у суспільстві, оскільки сприяють підтримці гармонійних взаємин, забезпечуючи ефективність комунікації. За допомогою вибачення можна відновити довіру та взаєморозуміння, усунути напруженість, що виникла через непорозуміння або конфлікти, що сприятиме встановленню позитивних стосунків між людьми. Інколи вибачення спрямоване на зниження напруги та відновлення довіри між учасниками комунікації. Воно є інструментом для вирішення конфліктів та запобігання виникненню суперечок: *Шановні колеги, я хочу щиро вибачитися за свої слова на вчорашній нараді. Мої висловлювання були недоречними та могли образити деяких із вас. Я усвідомлюю свою помилку і запевняю, що це не повториться в майбутньому. Будь ласка, прийміть мої вибачення* (розмовне мовлення). Вибачення дозволяє висловити щирий жаль і скорегувати емоційний стан як того, хто вибачається, так і того, хто отримує вибачення. Це сприяє створенню атмосфери підтримки та співчуття.

При виборі фрази для вибачення в професійному контексті важливо враховувати культуру компанії, ступінь формальності стосунків та специфіку ситуації. Щире та відповідальне вибачення сприяє зміцненню ділових відносин і покращенню комунікації в команді.

Під час міжособистісного спілкування важливо визнати та усвідомити свої помилки. У такій ситуації просити вибачення означає брати відповідальність за свої дії та демонструвати готовність до самовдосконалення. Це сприяє особистісному росту та розвитку: *Шановний Іване, я хочу щиро вибачитися за мою поведінку під час нашої останньої зустрічі. Я перебив тебе і не дав можливості висловити свою думку. Це було неповагою з мого боку, і я глибоко шкодую про це. Чесне та щире вибачення дозволяє зберегти репутацію особи чи організації, демонструючи готовність до самоаналізу і покращення поведінки. Це особливо важливо у професійному середовищі, де взаємна довіра є запорукою успішної співпраці. Мовець чітко визнає свою помилку, висловлює жаль і обіцяє змінити свою поведінку в майбутньому, що сприяє відновленню довіри та взаєморозуміння.*

У сімейному спілкуванні щире вибачення допомагає вирішувати непорозуміння між членами родини, сприяє емоційному зціленню та підтриманню теплоти у стосунках: *Пробач мені, дорога моя, я зрозумів, що моя необачність завдала тобі болю. Мої слова були недоречними, і тепер я прошу вибачення від усього серця; Бабусю, я ненавмисно розбив твою чашку. Мені дуже шкода* (розмовне мовлення).

В українській культурі вибачення в сімейному спілкуванні є не лише етичним обов'язком, але й важливим елементом, що сприяє зміцненню родинних зв'язків та підтримці емоційного добробуту всіх членів сім'ї. Вибачення між батьками та дітьми, подружжям або між поколіннями може мати свої нюанси. Наприклад, батьки, коли вибачаються перед дітьми, демонструють приклад відповідальної поведінки та поваги до їхніх почуттів.

Під час виявлення поваги до почуттів інших мовленнєвий акт вибачення свідчить про те, що співрозмовник цінує емоції та переживання інших людей, що є основою для побудови міцних і здорових взаємин: *Перепрошую, що змушений скасувати наші плани на сьогодні. Я розумію, що ви розраховували на цю зустріч, і мені дуже шкода за спричинені незручності* (розмовне мовлення).

Зважаючи на соціальні норми та етикет використання форм вибачення відповідає усталеним правилам ввічливості та сприяє культурі спілкування в суспільстві: *Перепрошую за незручності, які я вам спричинив; Пробачте, що змусив вас чекати; Даруйте, що перебуваю, але маю важливу інформацію; Вибачте, якщо я вас неправильно зрозумів* (розмовне мовлення).

Вибачення є важливим соціокультурним феноменом, що відображає моральні, етичні та міжособистісні аспекти суспільства. Вони виконують такі функції: відновлюють соціальну гармонію, виявляють моральні цінності, підкреслюючи важливість відповідальності та емпатії, сприяють процесам соціалізації та виховання, формуючи правила ввічливості та поваги до інших у суспільстві.

Посилити дію вибачення можна за допомогою шанобливого звертання: *шановні колеги, дорога моя, бабусю, дорога тітонько, прислівників: щиро, дуже, словосполучень: від усього серця, від душі.*

Отже, функціональні характеристики мовленнєвого акту вибачення в українській мові відображають його багатогранність: це не лише формальний етикет, а й потужний інструмент соціальної взаємодії, спрямований на відновлення гармонії, визнання відповідальності та формування позитивного іміджу. Сучасна комунікація, незалежно від контексту – сімейного, професійного чи публічного – потребує від нас уміння попросити вибачення щиро, що забезпечить ефективність взаємодії та сприяє розвитку здорових стосунків у суспільстві. Висловлювання вибачення є невід'ємною частиною культурного та соціального життя і його правильне використання має величезне значення для підтримки міжособистісної гармонії та етичних норм в українському суспільстві.

У сучасному світі, де процеси глобалізації та культурної різноманітності відіграють значну роль, розуміння та практика вибачення можуть бути різними в різних культурах. Це підкреслює важливість міжкультурної комунікації та взаємоповаги. Дослідження особливостей використання мовленнєвих актів вибачення в інших культурах стане об'єктом дослідження в подальших публікаціях.

Література:

1. Буренко Т. М. Непрямі мовні засоби реалізації вибачення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. С. 23–26.

2. Ківенко І. О. Умови успішності реалізації мовленнєвого акту вибачення. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2022. № 12. С. 87–91.
3. Репушевська, І. І. Диференціація мовленнєвих актів вибачення, жалю та співчуття (на матеріалі англійської мови). *Закарпатські філологічні студії* / редкол.: І. М. Зимомря (голов. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2023. Вип. 31. С. 80–84.
4. Austin J. L. *How to do things with words*. Cambridge / Mass. : Harvard Univ. Press, 1962. 166 p.
5. Brown P., Levinson S. *Politeness – Some Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. 345 p.
6. Norrick N. R. Expressive Illocutionary Acts. *Journal of Pragmatics*. № 2. 1978. P. 227–291.
7. Searle J. A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Language, Mind and Knowledge*. Minnesota Studies in The Philosophy of Science. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1975. Vol. VII. S. 344–369.

References:

1. Burenko, T. M. (2019). Nepryami movni zasoby realizatsiyi vybachennya [Indirect linguistic means of expressing apology]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi*, 23–26 [in Ukrainian].
2. Kivenko, I. O. (2022). Umovy uspishnosti realizatsiyi movlennyevoho aktu vybachennya [Conditions for the success of the speech act of apology]. *Naukovyy zhurnal L'vivs'koho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttyediyal'nosti «L'vivs'kyy filolohichnyy chasopys»*, 12, 87–91 [in Ukrainian].
3. Repushevs'ka, I. I. (2023). Dyferentsiatsiya movlennyevykh aktiv vybachennya, zhalyu ta spivchuttya (na materialy anhliys'koyi movy) [Differentiation of speech acts of apology, regret and sympathy (based on English language data)]. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*, 31, 80–84. Uzhhorod: Vydavnychy dim "Hel'vetyka" [in Ukrainian].
4. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Cambridge / Mass.: Harvard Univ. Press.
5. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness – Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
6. Norrick, N. R. (1978). Expressive Illocutionary Acts. *Journal of Pragmatics*, 2, 227–291.
7. Searle, J. (1975). A Taxonomy of Illocutionary Acts. In *Language, Mind and Knowledge*. Minnesota Studies in the Philosophy of Science (Vol. VII, pp. 344–369). Minneapolis: University of Minnesota Press.